

telif ve'l-mü'telif yazmıştır. İbn Mâkûlâ bu çalışmaları esas alıp onların eksiklerini tamamlamak ve hatalarını düzeltmek amacıyla *el-İkmâl* adlı meşhur eserini telif etmiştir. İbn Mâkûlâ'nın bu eserine yazılan zeyiller arasında İbn Nukta'nın *Tekmiletü'l-İkmâl*'i ve İbnü's-Sâbü'nün *Kitâbü Tekmiletü İkmâlil-İkmâl*'i zikredilebilir. *Tekmiletü'l-İkmâl*'e İbnü's-Sâbü'nü ve Mansûr b. Selim'in yazdığı zeyiller için de Moğultay b. Kılıç bir zeyil kaleme almıştır. İbn Râfi'in *Zeylû Müştebihi'n-nisbe'si*, Zehebî'nin *el-Müştebih fi'r-ri-câl esmâ'ühüm ve ensâbühüm* adlı eserinin kısa bir zeylidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (Ebü'l-Fazl), XI, 9, 185, 491; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 26; İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'il-Endelûs* (nşr. Rûhiyye Abdurrahman es-Süveyfî), Beyrut 1417/1997, neşredenin girişi, s. 4-5; İzzeddin İbn Şeddâd, *el-A'läku'l-hâtime fi zikri ümerâ'i's-Sâm ve'l-Cezire* (nşr. Yahyâ Zekeriyâ Abbâre), Dimaşk 1978, III/1, s. 136; Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbih*, s. 127; *Keşfü'z-zunûn*, I, 249, 250, 288, 294; II, 1123-1124, 1510, 1647-1648, 2018-2020; Sezgin, *GAS (Ar.)*, I/2, s. 164-165; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 79, 144, 208, 212, 225, 229; Kemâl Arâfât Nebhân, "et-Tevâşul ve's-sıla: Ahlâkıyyât ve âliyat fi't-te'lif ve'n-nuşûs", *Makâlât ve dirâsât mühdât ile'd-Duktûr Şalâhaddin el-Müneccid*, London 1423/2002, s. 139-191; Cl. Gilliot, "Sîla", *EP* (İng.), IX, 604-606; Ali Yardım, "Birzâli", *DİA*, VI, 216; Mehmet Aykaç, "Cilî, Ahmed b. Sâlih", a.e., VII, 551; Ferhat Koca, "Hanbelî Mezhebi", a.e., XV, 544; Ahmet Özel, "Hanefî Mezhebi (Literatür)", a.e., XVI, 26; a.mlf., "Muhammed Mahlûf", a.e., XXX, 552; Hulûsi Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", a.e., XXI, 58; Sâmî es-Sakkâr, "İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî", a.e., XXI, 169; Sükrü Özen, "İbnü's-Şihne, Ebü'l-Velîd", a.e., XXI, 223; Abdülkerim Özyayın, "el-Kâmil", a.e., XXIV, 282; M. Yaşar Kandemir, "el-Kemâl", a.e., XXV, 223-224; a.mlf., "Rabâi", a.e., XXXIV, 374; Eyyüp Said Kaya, "Mâlikî Mezhebi", a.e., XXVII, 533; Mehmet Efendioğlu, "Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed", a.e., XXXVI, 461; Bilal Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", a.e., XXXVIII, 245; Ali Hakan Çavuşoğlu, "Tertibü'l-medârik", a.e., XL, 519; Mehmet Emin Özafşar, "Tezkiretül-huffâz", a.e., XLI, 76.

CASİM AVCI

Osmanlılar. Osmanlılar'da en çok terâcim ve tarih kitaplarına zeyil yazılmıştır. Zeyiller genellikle eserin kaleme alındığı dilde olur ve eserin bittiği yerden başlar. Ancak Mecdî Mehmed Efendi'nin *eş-Şekâik* tercümesinde görüldüğü gibi metnin içinde genişletme biçiminde yapılmış olanlar da vardır. Osmanlı literatüründe ilk zeyiller XVI. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmıştır. Nitekim Molla Câmi'nin bazı eserlerini genişleterek Türkçe'ye çeviren Lâmiî Çelebi *Nefehâtü'l-üns*'ü önce tercüme etmiş, ardından esere Anadolu'da

yaşamış bulunan meşâyihin biyografilerini de eklemiştir. Bu ilk eserin daha sonraki çalışmalar için örnek olduğu söylenebilir.

Osmanlılar'da zeyil yapılan eserler arasında ilk akla geleni Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâ'i'd-devleti'l-'Osmâniyye*'sidir. Devletin kuruluş yıllarından başlayıp müellifin ölümüne kadar (1030/1621) gelen Osmanlı ulemâsi ve meşâyihinin tercüme-i hallerini ihtiva eden eser şair tezkireleri hariç alanında ilk çalışma olmuştur ve daha müellifinin sağlığında tercüme ve zeyilleri yapılmıştır. İlk zeyli, eseri Türkçeye çeviren eklemelerde bulunan Âşik Çelebi yapmış, onu Manik, Mınık, Hısım sıfatlarıyla anılan Ali Çelebi'nin 1583 yılına kadar gelen zeyli takip etmiştir. Bunun yanı sıra eser için daha birçok zeyil yazılmıştır. Mecdî Mehmed Efendi'nin Türkçe tercümesi ise biyografileri verilen kişiler için mütercim eklediği bilgiler dolayısıyla önemlidir. Nev'izâde Atâi de *Zeyli' Şekâik* olarak bilinen, asıl adı *Haddîku'l-hakâik fi*

tekmiletü's-Şekâik olan ünlü zeylini Mecdî tercümesi için yapmıştır. Atâi'nin eserine önce Uşşâkizâde İbrâhim Efendi *Zeyli-Şekâik* adıyla bir zeyil kaleme almış, bunu yeterli bulmayan Şeyhî Mehmed Efendi *Vekâyiü'l-fuzalâ* ismiyle yazdığı zeyli ölüm yılı olan 1731'e kadar getirmiştir. Bu klasik silsilenin son zeylini Fındıklılı İsmet Efendi kaleme almıştır (ayrıca bk. *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye*). Âkifzâde Abdürrahim'in 1737-1806 yılları arasında yaşamış ulemâ ve meşâyihinden söz eden *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'* adlı Arapça eseri doğrudan bir *Şekâ'ik* zeyli sayılmasa da Şeyhî'nin bıraktığı yerden başladığından bu seriye dahil edilebilir. Aynı şekilde isminde zeyil kelimesi bulunmama rağmen birlikte Sadık Albayrak'ın hazırladığı *Son Devir Osmanlı Uleması* adlı eser de muhteva bakımından bir *Şekâ'ik* zeyli sayılabilir.

Osmanlı edebiyatında ilk biyografik eser telifi İran geleneğine bağlı olarak tezkire türünde görülür. Bu eserlerde başta şairler ve evliya olmak üzere çeşitli gruplara mensup kişiler hakkında bilgiler yer alır (bk. **TEZKİRE**). Zamanla biyografiler geliştiğiçe vefeyât, ravza, riyâz, gülzâr, gülşen, hadîka ve tuhfe gibi adlandırmalar ortaya çıkmış, bunların devamı olarak birçok zeyil kaleme alınmıştır. XVI. yüzyılda yaşayan Ahdî'nin *Gülşen-i Şuarâ'sı*, Latîfî'nin *Tezkiretül-şuarâ'sını* tamamlaması bakımından onun zeyli kabul edilebilir. Kınalızâde Hasan Çelebi'nin *Tezkire'sini* ihtisar edip orada bulunmayan kişileri esere ekleyen Cârullahzâde Beyânî Mustafa'nın *Tezkire'si* de Kınalızâde Hasan Çelebi'ye ait tezkirenin zeylidir. Seyyid Mehmed Rızâ'nın *Tezkire'si* Kınalızâde Hasan Çelebi'nin zeyli durumundadır. Safâyî Mustafa Efendi'nin kendi adıyla anılan tezkiresi Rızâ'nın *Tezkire'sinin*, Seyrekzâde Mehmed Âsım'ın *Tezkire'si* de Kafzâde Fâizî'nin *Zübdetü'l-eş'âr*'ının zeylidir. Bu esere Vişnezâde İzzetî Mehmed Efendi de bir zeyil yazmıştır (*Osmanlı Müellifleri*, II, 480). İsmâil Belîğ'in *Nuhbetü'l-âsar*'ı Fâizî'ye ait eserin zeylidir. Hüseyin Râmiz'in *Âdâb-ı Zurefâ* adlı şairler tezkiresi Sâlim'in *Tezkiretül-şuarâ'sının* zeyli olup onun bıraktığı yerden başlar ve 1784 yılına kadar gelen altmış beş yıllık bir dönemi kapsar. Sahafılar Şeyhizâde Mehmed Esad Efendi'nin *Bâğçe-i Safâ-endü'z*'u da Sâlim'in zeylidir ve 1835 yılına kadar gelir. Fatîn Efendi *Hâtimetü'l-eş'âr*'ını Sâlim ve Safâyî tezkirelerine zeyil olarak kaleme almıştır. Klasik suarâ tezkireciliğinin son örneği olan bu esere İbnülemin Mahmud Kemal *Son*

Atâi'nin *Zeyli-Şekâik*'inin ilk sayfası

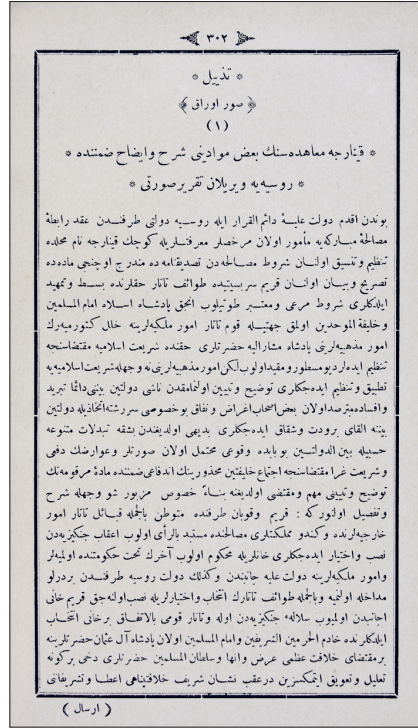
ZEYİL

Asır Türk Şairleri adıyla bir zeyil yazmıştır. Son dönem şair ve vezirlerinden Ziver Paşa'nın divanının da bulunduğu *Âsâr-ı Ziver Paşa*'nın zeyli durumunda olan eser Yûsuf Bahâeddin tarafından *Zeyl-i Âsâr-ı Ziver Paşa* adıyla neşredilmiştir (İstanbul 1314). Hâfız İshak Efendi'nin Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'den yaptığı seçimlerden oluşan *Zeyl-i İntibâh* daha önce derlediği *İntibâh*'ın devamıdır (ayrıca bk. TEZKİRE).

Osmanzâde Ahmed Taib'in Osmanlı padişahlarının biyografilerine dair *Hadikatü'l-mülûk*'üne (Mustafa Hâşim zeyliyle birlikte, İstanbul 1299) Mustafa Hâşim tarafından *Nuhbetü'l-mülûk* adıyla muhtasar bir zeyil yazılmıştır. *Hadikatü'l-mülûk*'ün bir başka versiyonu olan *İcmâl-i Tevârih-i Âli-i Osmân* için Şehrîzâde Mehmed Said *Gülşen-i Mülûk* ismiyle kısa bir zeyil kaleme almış ve sadece III. Ahmed dönemi hakkında bilgi vermiştir. Osmanzâde'nin asıl önemli eseri *Hadikatü'l-vüzerâ* olup birkaçı müstesna II. Mustafa devrinin sonuna kadar (1703) gelen sadrazamların biyografilerini kapsar. *eş-Şekâ'îk* ve tercümesi gibi çok rağbet gören bu esere imparatorluğun sonuna kadar zeyiller yazılmıştır (bk. HADİKATÜ'L-VÜZERÂ).

Şeyhülislâmların biyografilerini ilk defa Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi, *Devhatü'l-meşâyih* (*Devha-i Meşâyih-i Kibâr*) adlı eserinde bir araya getirmiştir. İlk şeyhülislâm kabul edilen Molla Fenârî'den Feyzullah Efendizâde Mustafa Efendi'ye (ö. 1745) kadar gelen ve büyük ilgi gören bu çalışması için daha sonra bizzat müellifi iki zeyil kaleme almıştır. Bunlardan ilki 1762'ye, ikincisi 1788'e kadar gelir. Ayıntâbi Mehmed Münib Efendi'nin de esere iki zeyli vardır. Bu zeyilleri Süleyman Fâik Efendi devam ettirmiş, ardından Rifat Ahmed Efendi (Topal) *Devhatü'l-meşâyih* ve zeyillerini bir araya getirmiş, son zeyli Mektubîzâde Abdülaziz Efendi kaleme almıştır. Hüseyin Râmiz'e izâfe edilen *Devha* zeyli hakkında ise bilgi yoktur. *Devhatü'l-meşâyih* ve zeyilleri Barbara Kellner-Heinkele tarafından yayımlanmıştır (Wiesbaden 2005) (ayrıca bk. DEVHATÜ'L-MEŞÂYİH).

Osmanlı tarihinde çeşitli devlet adamlarıyla ilgili grup biyografileri hazırlanmış ve bunlara yazılan zeyillerle gelenek sürdürülmüştür. Hafid Efendi'nin kaptan-ı der-yâlar için yazdığı ve ilk derya kaptanı Baltaoğlu Süleyman Bey'den 1792 yılına kadar getirdiği *Sefinetü'l-vüzerâ*'ya İsmet Parmaksızoğlu 1865 yılına kadar gelen bir

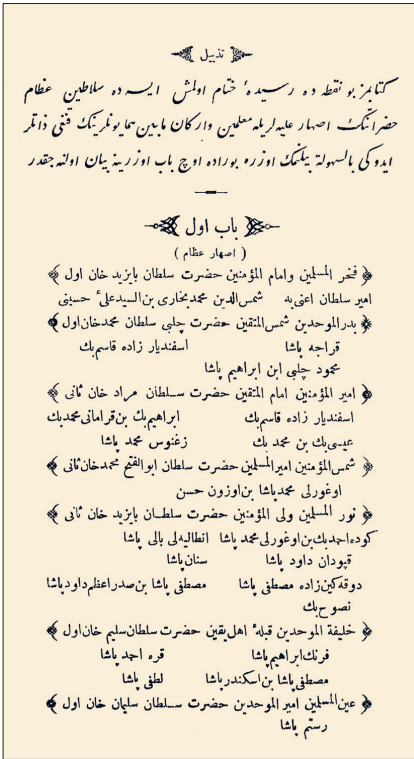
Tarih-i Cevdet'te bir zeyil sayfası

zeyil yazmış ve eseri yayımlanmıştır (İstanbul 1952). Reisülküttâblarla ilgili olarak Ahmed Resmî tarafından kaleme alınan ve Celâlzâde Mustafa Çelebi ile başlayıp 1744 yılına kadar gelen *Halikatü'r-rüesâ* da (yanlışlıkla *Halifetü'r-rüesâ* adıyla basılmıştır) zeyillerle genişletilmiştir. *Sefinetü'r-rüesâ* adıyla da bilinen ve alanında ilk çalışma olan bu eser için Süleyman Fâik Efendi iki zeyil kaleme almıştır. İlkinde 1754-1804 yılları arasında bu görevde bulunan otuz iki, ikincisinde ise on beş reisülküttâbdan söz edilmiştir. İbrâhim Nâilî *Halika*'yı *Hadikatü'r-rüesâ* adıyla özetlemiş, ayrıca esere zeyil yazmıştır. Ayıntâbi Râşid Mehmed Ali ile Hüseyin Râmiz efendilerin zeyilleri hakkında ise bilgi yoktur. Dârüssaâde ağalarına dair Ahmed Resmî'nin *Hamiletü'l-küberâ*'sı için de (nşr. Ahmet Nezihî Turan, İstanbul 2000) zeyiller kaleme alınmış, Müstakimzâde de esere bir zeyil yazmıştır (aslıyla birlikte nşr. Z. Aycıbin, *TTK Belgeler* [XXII/26], Ankara 2001, s. 183-226). Hüseyin Râmiz'e izâfe edilen zeyilin varlığı ve mahiyeti ise meçhuldür.

Bunların dışında, Kâtib Çelebi'nin *Süllemü'l-vüşûl ilâ şabaqâti'l-fuûl* adlı

Arapça biyografik eserine XVIII. yüzyılda Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi *Mecelletü'n-nisâb* adıyla bir zeyil yazmıştır (tıpkıbasım, Ankara 2000). Suyolcu-zâde Mehmed Necib'in (ö. 1758) Osmanlı hattatlarına dair *Devhatü'l-küttâb*'i, Ne-feszâde İbrâhim'in (ö. 1650) *Gülzâr-ı Savâb*'ını tamamlaması bakımından onun zeyli kabul edilebilir. İbnülemin'in *Son Hattatlar*'ı *Tuhfe-i Hattâtîn*'in zeyli olup onun kaldığı yerden başlar ve 1953 yılına kadar gelir. Şeyhülislâm Ebûîshakzâde Mehmed Esad Efendi'nin (ö. 1753) kaleme aldığı ve türünde ilk olan, Osmanlı müşkişinaslarına dair *Atrabü'l-âsâr* adlı biyografik eseri için İbnülemin tarafından *Hoş Sadâ* adıyla zeyil kaleme alınmıştır. Fındıklılı İsmet Efendi'nin de *Atrabü'l-âsâr*'a bir zeyil yazdığı belirtilir. Murâdî'nin XII. (XVIII.) yüzyıla ait Arapça *Silkü'd-düerî*'i, Muhibbî'nin 1592-1688 yılları arasında yaşamış ünlü şahsiyetlerin biyografilerini içeren *Hulâsatü'l-eser*'inin zeylidir. Halim Giray'ın Kırım hanlarının biyografileriyle ilgili *Gülbün-i Hânân* adlı eseri, Ârifzâde Hilmi'nin önsözü ve Osman Cûdî'nin ilâveleriyle birlikte *Gülbün-i Hânân yahud Kırım Tarihi* adıyla yeniden basılmış (İstanbul 1327), bunun tıpkıbasımı ise konu fihristiyle yazar, yer ve kitap isimleri indeksi eklenerek M. Sadi Çöğenli ve Recep Toparlı tarafından yapılmıştır (Erzurum 1990). Mehmed Şemî Molla'nın Osmanlı padişahlarına ve devlet ricâline dair muhtasar *Esmârü't-tevârih*'i (*Esmârü'l-hadâik*) *İlâveli Esmârü't-tevârih maa zeyl* adıyla basılmış (1295), son neşri ise *İlâveli Esmârü'l-hadâik* adıyla yapılmıştır (1311). Beyzâde Mehmed Bahâeddin Efendi, *Esmârü't-tevârih*'i *Eser-i Bahâî* adıyla 1298 (1880) yılına kadar getirmiştir (TTK Ktp., nr. 50).

Sicill-i Osmânî'ye müellifi Mehmed Süreyyâ Bey'in yazdığı tekmile ve zeyillerin Cihangir yangınında yandığını ailesi bildirmiştir. Bizzat müellifinin "Tezyil" başlığı altında kaleme aldığı bölümde Osmanlı padişahları ile akrabalık kuran ailelerin, padişah hocalarının ve imamlarının, hekimbaşılar, dârüssaâde ağaları, silâhdar ve mîrâhur ağaları, vezir ve kazaskerler, şeyhülislâmlar, Mekke-i Mükerrerme emirleri, seraskerler, topçubaşılar, kaptan-ı der-yâlar, nişancılar, reisülküttâblar ve Hariciye nâzırlarının, sadâret kethüdâları ve Dahiliye nâzırlarının, çavuşbaşılar, defterdarlar ve Maliye nâzırlarının, Darphâne emini ve nâzırlarının, Tanzimat sonrası devlet ricâlinin, Kırım hanlarının, Mısır valileri ve Budin valilerinin, yeniçeri ağalarının liste-

Sicill-i Osmâniyye'nin sonundaki tezyil sayfası

leri verilmiştir. Mehmet Zeki Pakalın'ın kaleme aldığı, 1958 Temmuzuna kadar gelen kapsamlı çalışması, *Sicill-i Osmâniyye Zeyli (Son Osmanlı Büyükleri)* adıyla on cilt halinde basılmıştır (Ankara 2008).

Hz. Peygamber'in hayatını konu alan siyer kitapları Osmanlı kültüründe daha çok edebiyatçıların ilgisini çekmiş görünmektedir. Tarih dilinden çok edebî hüviyete sahip bu eserler hemen her dönemde rağbet görmüş, bu alanda pek çok eser kaleme alınmış, bunlara daha sonra çok sayıda zeyil yazılmıştır. Osmanlı edebiyatında Veysî'nin *Dürretü't-tâc* adlı ilk telif Türkçe siyer kitabı ifadesinin ağırlığına ve anlaşılmasının güçlüğüne rağmen hayli rağbet görmüş, Nevîzâde Atâî, Seyyid Mehmed Rızâ, Nâbî, Nazmîzâde Murtaza, Tıffî Ahmed Çelebi, Süleyman Tâlib, Râgıb Mehmed Paşa eser için zeyiller kaleme almış, bunlardan Atâî zeyli müellifinin vefatı üzerine tamamlanmamıştır. Nâbî *Dürretü't-tâc*'a iki zeyil yazmış, bunlardan ilki aslıyla birlikte (Bulak 1248), ayrıca müstakil olarak (Bulak 1284) basılmıştır. Henüz yazma halinde bulunan Nazmîzâde Murtaza'nın zeyli Nâbî zeylinin devamıdır. Tıffî

Ahmed Çelebi, zeyline Nâbî ve Nazmîzâde zeyillerinde yer almayan veya eksik olan konuları eklemiştir. Süleyman Tâlib'in eseri Nâbî'nin ilk zeylinin zeylidir. Tezkire müellifi Rızâ ve Bosnalı Abdülkerim Sâmi Efendi'nin zeyilleri hakkında ise bilgi yoktur.

Resmî ve gayri resmî Osmanlı kronikleri için de çok sayıda zeyil kaleme alınmıştır. Taberî'nin *Târîh*'ini Türkçe'ye çeviren Matrakçı Nasuh bunu ilâveler ve tashihsler yaparak Kanûni Sultan Süleyman devrine kadar getirmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Kanûni Sultan Süleyman devrine kadar gelen kısmın tam bir nüshası henüz bilinmemektedir. Bu zeylin devamı olan 1520-1551 yılları arası olaylarını içeren *Süleymannâme* ise günümüze ulaşmıştır. Ebûlfazl Mehmed Efendi, babası İdrîs-i Bitlisî'ye ait *Selîmşâhnâme*'nin müsveddelerini temiz çepik düzenlemiş, esere mukaddime ve hâtime eklemiştir. Hoca Sâdeddin Efendi'nin Yavuz Sultan Selim devrine kadar gelen *Tâcü't-tevârih*'inin hâtime kısmı (II, 402-602) fihristte zeyil diye gösterilmiştir. *Tâcü't-tevârih*'e daha sonra Sâdeddin Efendi'nin oğlu Hoca zâde Mehmed Efendi *İbtihâcü't-tevârih* adıyla bir zeyil yazmış, fakat eser tamamlanamamıştır. Hasanbeyzâde Ahmed Paşa *Tâcü't-tevârih*'i önce telhis etmiş, ardından eserin Kanûni devrinden IV. Murad dönemi ortalarına kadar gelen bir zeylini kaleme almıştır. *Peçuyulu Tarihi*'ne de birkaç zeyil yazılmıştır. Bunlardan ilki Tımsıyar Defterdarı Belgradî Mustafa Efendi'ye aittir. Mustafa Efendi zeylinde 1045-1061 (1635-1651) yılları olaylarını kaydeder. Bir başka zeyilde ise 1050-1058 (1640-1648) yılları arası anlatılır. Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, yaratılıştan 1648 yılına kadar gelen umumi tarihi *Ravzatü'l-ibrâ*'a bizzat kendisi on yıllık bir zeyil yazmıştır. Nasuhpaşazâde Hüseyin Paşa'nın oğlu Mehmed Çelebi tarafından telif edilen ve 1639-1670 yılları olaylarını kapsayan Osmanlı kroniği Babinger tarafından *Zeyl-i Tevârih-i Âl-i Osmân* diye anılır. Kâtib Çelebi de eserleri için en çok sayıda zeyil yazılan Osmanlı müelliflerindedir. Tarih alanındaki *Fezleke*'si için XVII. yüzyılın sonlarında Fındıklılı Mehmed Ağa bir zeyil kaleme almış, *Zeyl-i Fezleke* adıyla anılan bu eser *Silâhdar Tarihi* ismiyle basılmıştır (nşr. Ahmed Refik, I-II, İstanbul 1928). *Fezleke*'nin sona erdiği 1065 (1654) yılından başlatılan *İsâzâde Tarihi*'nin de bu eserin zeyli olabileceği öne sürülmüştür (Yılmaz, s. XXVIII). Kâtib Çelebi'nin krono-

lojik *Takvîmü't-tevârih*'ine önce Hezarfen Hüseyin Efendi 1079'da (1668) bir zeyil yazmıştır. Aynı eseri İbrâhim Müteferrika 1144 (1731-32), Şeyhî Mehmed Efendi 1146 (1733) yılına kadar getirmiş ve zeyillerdeki ilâveler metinle birlikte neşredilmiştir (İstanbul 1146, s. 135-136). *Mür'it-tevârih* adlı eserini Kâtib Çelebi'nin *Takvîmü't-tevârih*'ini esas alarak hazırlayan Şem'dânîzâde Süleyman Efendi önce eseri genişletmiş, ardından 1191 (1777) yılına kadar getirmiştir. Ali Suâvi, Şem'dânîzâde zeylini dikkate almayıp İbrâhim Müteferrika'nın bıraktığı yerden başlayarak 1291 (1874) yılına kadar yaptığı eklemelerle *Takvîmü't-tevârih*'i Fransa'da kısmen neşretmiştir (Paris 1291). İbrâhim Müteferrika, Kâtib Çelebi'nin coğrafyaya dair *Cihânnümâ*'sını yaptığı ilâveler ve eklediği haritalarla yayımlamıştır (İstanbul 1145). Aynı esere daha sonra Şehrizâde Mehmed Said *Ravzatü'l-enfûs* adıyla bir zeyil yazmıştır. Bartınlı İbrâhim Hamdi, *Atlas* adlı iki ciltlik zeylini 1750'de kaleme almıştır.

Tayyazâde Atâ Bey'in kendisinin, babasının ve bazı kişilerin biyografilerine dair *İntibâhnâme-i Atâ* adlı mecmuası (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, nr. 81-82) *Râgıb Paşa Mecmuası*'nın (Murad Molla Ktp., nr. 1468) zeyli kabul edilmiştir. Hayrullah Efendi'nin daha ziyade kendi adıyla anılan *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Tarihi* için Ali Şevki bir zeyil kaleme alarak eseri 1648 yılına kadar getirmiş ve iki cüz halinde yayımlanmıştır (İstanbul 1290, 1292). Ali Rıza Seyfi (Seyfioğlu), Süleyman Nutki'nin *Muhârebât-ı Bahriyye-i Osmâniyye* adlı eserine ilâvelerde bulunmuş ve *Zeyl-i Muhârebât-ı Bahriyye-i Osmâniyye* adıyla neşretmiştir (İstanbul 1316).

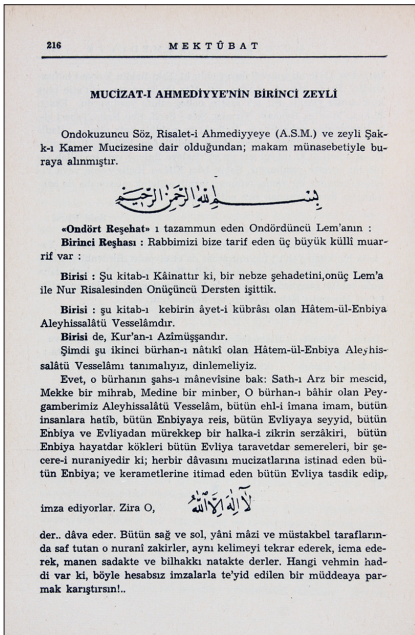
Osmanlı resmî tarih yazıcıları olan vak'â-nüvislerin kaleme aldığı eserlerin hemen tamamı birbirinin devamı mahiyetinde olup bir zeyiller silsilesi oluşturur niteliktedir (bk. VAK'ANÜVİS). Bunlardan bazılarının başlıklarında "Zeyl" kelimesi yer alır. *Çelebizâde Âsım Tarihi*, *Târîh-i Râşid Zeyli*, Ahmed Vâsıf Efendi'nin *Mehâsinü'l-âsâr*'ına yaptığı eklemeler bu arada zikredilebilir. Abdurrahman Hibri'nin Edirne şehrine dair *Enîsü'l-müsâmirin* adlı eserine Ahmed Bâdi Efendi *Riyâz-ı Belde-i Edirne* adıyla bir zeyil yazmıştır. Hüseyin Ayyansarıyî'nin *Hadîkatü'l-cevâmi*'i de çok okunmuş ve zeyillerle devam ettirilmiştir. Ali Satı Bey eseri genişletip 1253 (1838) yılına kadar getirmiştir. *Hadîkatü'l-cevâmi*' daha sonra Süleyman

ZEYİL

Besim tarafından 1276 (1859-60) yılına kadar devam ettirilmiş, fakat bu kısım henüz yayımlanmamıştır. Şeyhülislâm Ahmed Reşid Efendi *Hadikatü'l-cevâmi'i* özetleyip muhtevasına bazı ilâvelerde bulunmuştur.

Bibliyografya türünde Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'u çok rağbet görmüş ve esere birçok zeyil yazılmıştır. Bunlardan Halepli Hüseyin el-Abbâsî en-Nebhânî, Vişnezâde İzzetî Mehmed, Arabacılar Şeyhi İbrâhim ve Riyâzîzâde Abdülatîf, Kâtib Çelebi ile aynı yüzyılda veya bir sonraki yüzyılda yaşamıştır. *Âşâr-ı Nev* adını taşıyan Hanîfzâde Ahmed Tâhir Efendi'nin zeyli Gustav Flügel tarafından Latince'ye çevrilerek asıl metniyle birlikte yayımlanmıştır (London 1835-1858). Fakat *Keşfü'z-zunûn*'un en meşhur ve en kapsamlı zeyli Bağdatlı İsmâil Paşa'nın kaleme aldığı *İzâhu'l-meknûn*'dur. Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey *Keşfü'z-zunûn*'a cîm harfine kadar bir zeyil yazmış, İsmâil Saib (Sencer) Efendi ise eserin tamamını kitap adları ekleyerek genişletmiştir. Eserin 1941'de basım çalışmaları yapılırken Sencer'in zeyillerinin dikkate alındığı söylenmişse de bunun tam yapılmadığı anlaşılmaktadır (*DİA*, XXIII, 123). Hüseyin Râmîzî'nin de *Keşfü'z-zunûn* için bir zeyil kaleme aldığından söz edilir (*Osmanlı Müellifleri*, III, 48).

Said Nursî'nin *Mektûbât*'ında bir zeyil sayfası

Bunların dışında çeşitli alanlarda zeyiller yazılmıştır. Meselâ Ahmed Midhat Efendi, *Hasan Mellâh* adlı romanı için daha sonra *Zeyl-i Hasan Mellâh* adıyla bir zeyil kaleme almış, Köse Mihalzâde Yûsuf Râgîb *İstiâde-i Sıhhat* (İstanbul 1320) adlı çalışmasını *Zeyl-i İstiâde-i Sıhhat* (İstanbul 1322) adıyla devam ettirmiştir. Bazı kanun kitapları da *Zeyl-i Kânûn-ı Ticâret* (İstanbul 1336), *Zeyl-i Lâhika-i Kavânîn* (I-III, 1311-1315) adları altında basılmıştır. Muhyiddin tarafından yazılan *Zeyl-i Nizâmname-i Me'mûrîn* ile (İstanbul 1305), *Zeyl-i Münşeât ve Muâmelât-ı Askeriyye* (nşr. Kitapçı Hasan Âdil, İstanbul 1307) bu tarzın iki farklı örneğidir. Hasan Tahsin, *Punt yani Mevki-i Sefîne Tayini* (İstanbul 1306) adlı eseri için *Zeyl-i Punt-ı Sefîne* adıyla bir de zeyil kaleme almıştır (İstanbul 1307). Sâdık Rifat Paşa'nın defalarca basılan *Risâle-i Ahlâk*'ının devamı olarak *Zeyl-i Risâle-i Ahlâk* yazılmıştır (İstanbul 1273, 1288, 1290). Abdurrahman Talat'ın *Zeyl-i Sakk'i* (I-III, İstanbul 1302) hukuk ve kanuna dair bir eserdir. *Tatbikât-ı Cezâiyye*'nin devamı *Zeyl-i Tatbikât-ı Cezâiyye* adıyla basılmıştır (İstanbul 1328). Matematik öğretmeni Tâhir Paşa'nın *Usûl-i Cebir*'inin ikinci baskısının sonunda yer alan zeyil (s. 234-409) Vidinli Tefvik Paşa'ya aittir. Ca'fer-i Tayyâr, Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülistân*'ını *Zeyl-i Zübde-i Gülistân* adıyla özetleyip (İstanbul 1299, 1306) esere bazı ilâvelerde bulunmuştur (Özege, V, 2121, 2130). Salâhî Abdullah Efendi eşyanın mahiyeti ve zuhuruna dair Araçça eserine daha sonra *Zeyl-i Kitâb bi-ahseni'l-hiâb* adıyla ilâvelerde bulunmuş ve zeylinde hakikat-i Muhammediyye konusunu işlemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İdrîs-i Bitlisî, *Selîmşahnâme* (haz. Hicabi Kırılancı), Ankara 2001, hazırlayanın girişi, s. 25; Matrakçı Nasuh, *Sefer-i İrâkeyn*, neşredenin girişi, s. 3-6; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârih*, İstanbul 1280, II, 402 vd.; Hasanbeyzâde Ahmed, *Târih* (haz. Şevki Nezihî Aykut), Ankara 2004, hazırlayanın girişi, s. XLVII-XLIX; Kâtib Çelebi, *Fezleke* (haz. Zeynep Ayçibin, doktora tezi, 2007), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, hazırlayanın girişi, s. XLII; Karaçelebizâde Abdülazîz Efendi, *Ravzatü'l-ibrâr Zeyli* (haz. Nevzat Kaya), Ankara 2003, hazırlayanın girişi, s. XXX; *İsâzâde Târihi* (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 1996, hazırlayanın girişi, s. XXVIII; Şem'dânîzâde, *Mür'it-tevârih* (Aktepe), neşredenin girişi, s. XIX vd.; *Osmanlı Müellifleri*, II, 154, 230, 480; III, 33, 36, 48, 60, 80, 160, 259; Ahmed Remzi, *Miftâhü'l-kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi* (a.e. sonunda), İstanbul 1346/1938, s. 60-61; TCYK, s. 417, 579, 663-666, 701-704, ayrıca bk. tür.yer.; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, I, 389-391, 414; II, 307; Ağah Sırrı Levend, *Türk*

Edebiyatı Tarihi, Ankara 1973, tür.yer.; Özege, *Katalog*, V, 2121, 2130; Babinger (Üçok), tür.yer.; Behcet Gönül, "İstanbul Kütüphanelerinde al-Şa-kâ'îk al-Nu'mâniya Tercüme ve Zeyilleri", *TM*, VII-VIII/2 (1945), s. 136-168; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, II, 456; Azmi Bilgin, "İsmail Saib Sencer", *DİA*, XXIII, 122-123.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

□ FIKIH. İslâm ilimlerinin farklı alanlarında olduğu gibi fıkıh alanında da bir eserin içeriğini tamamlamak, o alanın benzer eserleriyle mukayesesi yapmak veya zamanla ortaya çıkan yeni bilgilerle zenginleştirerek devamlılığını sağlamak gibi amaçlarla yazılan ve farklı adlarla anılan bir zeyil literatürü ortaya çıkmıştır. Bu tür eserlerin zeyil niteliğini göstermek için isimlerinde genellikle "ziyâdât, zevâid, tekmile, tetimme / tetmîm" terimleri kullanılmıştır. Bu terimler zaman zaman birbirinin yerine kullanılmakla birlikte ziyâdât türü zeyillerde bir fıkıh kitabına yeni meseleler veya aynı meseleler hakkında yeni görüşler ilâve etme, zevâid türünde başka eserlerle mukayese ederek farklılık ve fazlalıkları gösterme özelliği ağır basar. Tekmile ve tetimme ise genellikle yarım kalmış bir fıkıh kitabının eksik bölümlerini tamamlama ya da müellifi tarafından tamamlanmış bir kitaba yeni bölümler eklemeye şeklinde ortaya çıkar. Fıkıh kitapları üzerine zeyil yazan müelliflerin eserlerini adlandırırken zeyil ve tezyîl kelimelerini fazla tercih etmedikleri anlaşılmaktadır. Bu kelime daha ziyade fetva kitapları ya da küçük risâleler üzerine yazılan zeyillerde kullanılmıştır.

Fıkıh literatürü içerisinde kronolojik sıraya göre önce ziyâdât ve zevâid türü zeyillerin yazıldığını söylemek mümkündür. Bu türün ve genel anlamda fıkıh zeyillerinin ilk örneği olarak Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *ez-Ziyâdât*'ı kabul edilebilir. Şeybânî, niteliği hakkında farklı rivayetler bulunan ve sistematik bir fıkıh kitabı olmadığı anlaşılan bu eserde Hanefî fıkıhının fûrûuna dair Ebû Yûsuf'un görüş ve rivayetlerini içeren *el-Emâlî*'deki meselelere bazı ilâveler yapmış ya da kendisinin daha önce kaleme aldığı "zâhirü'r-rivâye" eserlerinde bulunmayan fer'î meseleleri düzensiz biçimde derlemiştir. Daha sonra ortaya çıkan, *ez-Ziyâdât*'ta yer vermediği meselelere dair görüşlerini *Ziyâdâtü'z-Ziyâdât* adıyla kitaplaştıran Şeybânî'nin aynı zamanda zeyil üzerine zeyil yazma geleneğini başlattığı söylenebilir. İmam Mâlik'in öğrencilerinden Abdullah b. Abdülhakem'in *el-*